

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
SUMQAYIT DÖVLƏT UNİVERSİTETİNİN NƏZDİNDƏ
SUMQAYIT DÖVLƏT TEXNİKİ KOLLECI**

“ Fəlsəfə, politoloqiya və sosioloqiyanın əsasları “

fənnindən mühazirələr

**Orta İxtisas Təhsil müəssisələrində
fənnin tədrisi üçün nəzərdə tutulub**

SUMQAYIT-2020

SOSIOLOGIYANIN PREDMETİ.

NƏZƏRİ VƏ TƏTBİQİ SOSIOLOGIYA.

Sosiologiya termini iki sözün birləşməsindən ibarətdir: latın sözü “societas” (cəmiyyət) və yunan sözü “logos” (söz, təlim). Hərfi mənada sosiologiya cəmiyyət haqqında elm deməkdir. Aydın məsələdir ki, bəşəriyyət öz tarixi ərzində həmişə cəmiyyəti dərk etməyə, ona öz münasibətini bildirməyə səy göstərmişdir. Sosiologiyanın müəyyən ilkin şərtlərin mövcud olduğu XIX əsrdə meydana gəldiyi vaxtdan onun predmeti eynimənalı başa düşülməmişdir. Məs: O, Kont belə hesab edirdi ki, sosiologiya insan zəkasının və psixologiyasının ictimai həyatın təsiri ilə necə təkmilləşdiyini öyrənən yeganə elmdir. Sosiologiya cəmiyyət haqqında elmdir, başqa sözlə, sosioloji idrakın obyektini cəmiyyət təşkil edir. Lakin belə izah sosiologiyanın predmetini tam aydınlaşdırmır. Çünki cəmiyyət ən müxtəlif elmlər tərəfindən öyrənilir. Ona görə də digər elmlərdə olduğu kimi, sosiologiyada da onun obyektini və predmetini fərqləndirmək lazımdır. **Sosiologiya** tarixən müəyyən sosial sistemlərin fəaliyyətinin və inkişafının sosial qanunauyğunluqları, habelə həmin qanunauyğunluqların şəxsiyyətlərin, sosial qrupların, birliklərin, siniflərin, xalqların fəaliyyətində təzahür formaları və mexanizmləri haqqında elmdir.

Sosiologiya bir elm kimi müxtəlif xarakterli vəzifələri yerinə yetirir. Bu vəziyyətlərin xarakteri nəzəri və tətbiqi sosiologiyayı fərqləndirməyə əsas verir.

Belə fərqləndirmə şərti xarakter daşıyır. Çünki nəzəri sosiologiya praktik vəzifələrin, tətbiqi sosiologiya isə nəzəri, elmi vəzifələrin həllindən kənar qalmır.

Nəzəri sosiologiya. Sosial proseslərin qanunauyğunluqlarını aşkara çıxarır. Nəzəri sosiologiya sosial gerçəklik barəsində biliklərin formalaşması, sosial inkişaf proseslərinin izahı və dərk olunması, sosioloji tədqiqatların metodologiyası və metodlarının işlənilib hazırlanması ilə bağlı olan elmi problemləri həll edir.

Tətbiqi sosiologiya. Real sosial effekt əldə etməyə istiqamətlənmişdir. Tətbiqi sosiologiyanın taixi kökləri Aleksis de Tokvillin (1805-1859), Emil Dürkheymin (1858-1917) əsərlərinə gedib çıxır. Hazırda tətbiqi sosioloqların sayı durmadan artır. Onlar həm universitetlərdə və kolleclərdə, həm də xüsusi biznes sahəsində, dövlət və hökumət orqanlarında, müxtəlif təşkilatlarda çalışırlar.

Adətən hansı metodlara üstünlük verməsindən asılı olaraq tətbiqi sosiologiyada 2 başlıca istiqamət ayırd edilir: sosial mühəndislik və klinik sosiologiya.

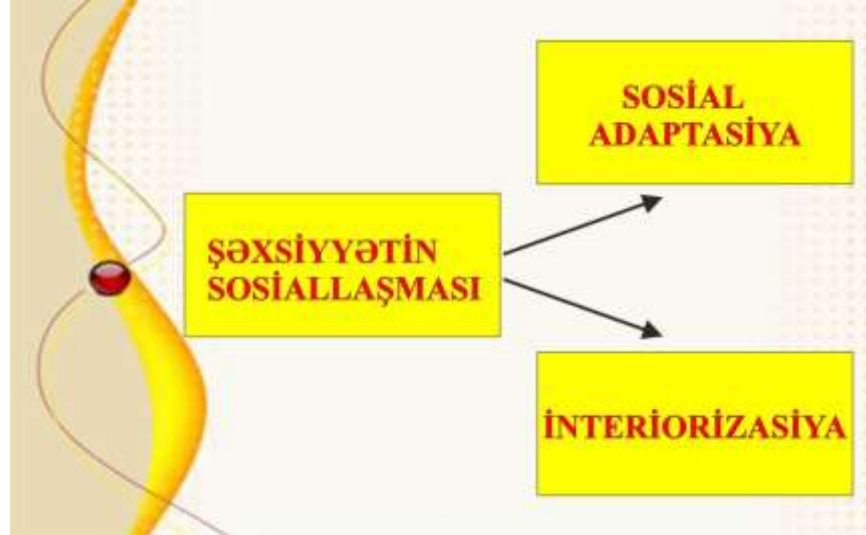
Mühəndis–sosioloq. Çox zaman kiçik miqyaslı sorğular, çöl eksperimentləri aparır, planlaşdırma ilə, dizaynla məşğul olur. **Klinik sosiologiya** sahəsində çalışan mütəxəssis isə diaqnoz qoymalı, “terapevtik” tədbirlər hazırlanmalı və bunları reallaşdırmaq üçün məsləhətlər verməlidir. Bir qayda olaraq hər iki qəbildən olan mütəxəssislər sıx əlaqə saxlayır, öz söylərini birləşdirməyə çalışırlar.

ŞƏXSİYYƏTİN SOSİOLOGİYASI ANLAYIŞI. ŞƏXSİYYƏTİN SOSİALLAŞMASI VƏ ONUN SOSİAL DAVRANIŞI.

Sosialogiyada mühüm yer tutan xüsusi səviyyəli nəzəriyyələrdən biri də şəxsiyyət sosiologiyasıdır. Məlumdur ki, şəxsiyyət çoxtərəfli sistem olmaq etibarilə müxtəlif elmlər (fəlsəfə, psixologiya, tarix və s.) tərəfindən öyrənilir. Sosiologiya və şəxsiyyəti cəmiyyətin məhsulu kimi, sosial münasibətlərlə qarşılıqlı təsirdə araşdırır. Şəxsiyyəti öyrənərkən ondakı bioloji və sosial keyfiyyətləri bir-birinə qarşı qoyulmamalı, sıx qarşılıqlı əlaqədə təhlil olunmalıdır. Nəzərdə tutulmalıdır ki, insanın sosial həyatı onun bioloji varlığı üzərində formalaşır. Lakin sosial tərəf, bioloji tərəfi təkrar etmir, o insanın prinsipcə yeni keyfiyyətlərini ifadə edir. Sosiologiya ayrıca götürülmüş şəxsiyyətin təhlilindən daha çox yeni şəraitdə fəaliyyət göstərən və oxşar sosial keyfiyyətlərə malik olan insan birliklərinin öyrənilməsinə diqqət yetirir. Bu təlimdə fəaliyyət dedikdə subyektin obyektə məqsədyönlü dəyişdirici təsiri nəzərdə tutulur.

Cəmiyyət ilə şəxsiyyət arasında münasibətlərdə sosial birlik formaları əlaqələndirici vəsilə kimi çıxış edir. Məhz onların tərkibinə daxil olmaq vasitəsilə bu və ya digər insan sosial həyata, ümumilikdə sosial münasibətlər sistemində qovuşur. Hər bir fərd müəyyən sosial birlik formasına daxil olarkən onun ümumi mədəniyyətini, sosial normalarını və sərvətlərini qəbul edir. Bütövlükdə ayrıca bir fərdin sosial birliyə və onun vasitəsilə cəmiyyətə qovuşması prosesi sosiologiyada

şəxsiyyətin sosiallaşması adlanır. Şəxsiyyətin sosiallaşmasında 2 mərhələni ayırd etmək olar: **1) sosial adaptasiya** **2) interiorizasiya**

Sosial adaptasiya fərdin sosial-iqtisadi şəraitə, rol funksiyalarına sosial normalara, sosial qruplara və sosial təşkilatlara, sosial təsisatlara uyğunlaşması kimi izah edilə bilər. İnsana, cəmiyyətə münasibətdə adaptasiya başlıca olaraq, ətraf mühitə uyğunlaşmaqla bağlı olan reaksiya xarakterli davranışı əks etdirir.

İnteriorizasiya sosial normaların və sərvətlərin insanın daxili aləminə qoşulması prosesidir. Xarici mühitin sosial normaların, sərvətlərinin və digər komponentlərinin daxili “Mən”ə keçməsinin xarakteri hər bir konkret şəxsiyyətin strukturu ilə şərtlənmişdir. Bu struktur isə bütün əvvəlki təcrübə sayəsində formalaşır. Şəxsiyyət sosial mühitdə, necə dəyərlər, əriyib yoxa çıxmır, həmin mühitlə az-çox müstəqil vahid kimi müəyyən münasibətdə olur.

Sosiologiya şəxsiyyətin sosiallaşması gedişini araşdırarkən bu prosesdə işarələr sisteminin mühüm rolunu qeyd edir. Məsələ bundadır ki, sosiallaşma gedişində başqa şəxslərlə sıx qarşılıqlı təsirdə və təmasda olan bu və ya digər fərd sanki güzgüyə baxmış kimi öz hərəkətlərinə və davranışına müəyyən düzəlişlər edir. İşarələr sistemi (nitq, hərəkət nümunələri və s.). Hər bir sosial birlik formasının ona daxil olan insanların birgə fəaliyyətinin təşkilində, fərdlərin sosial hərəkətlərin

idre olunmasında mühüm vasitə rolunu oynayır. Belə ki, hər bir fərd müəyyən sosial birliyə daxil olduqda burada qəbul edilmiş olan işarələr sistemini mənimsəyir və öz fəaliyyətində onlardan istifadə edir.

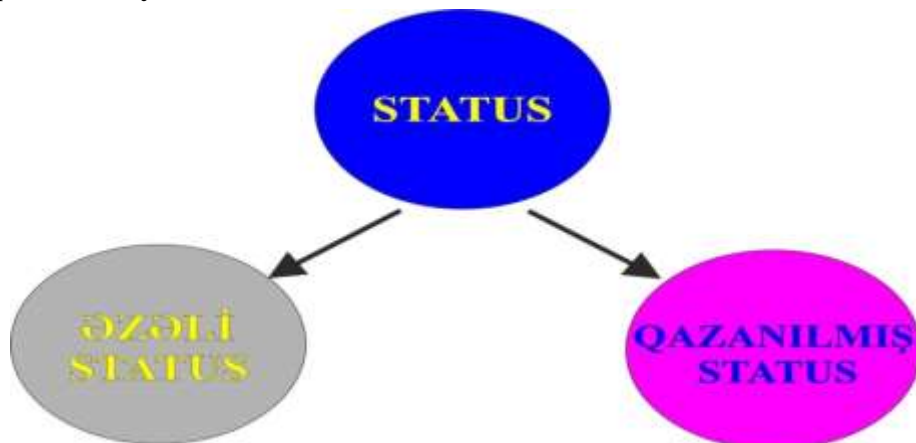
SOSIAL STATUSLAR. ƏZƏLİ VƏ QAZANILMIŞ STATUSLAR

Status fərdin cəmiyyətdə və qrupda tutduğu mövqedir. Məs: “müəllim” statusu ancaq “şagird” statusu üçün məna daşıyır. Satıcı və ya mühəndis üçün heç bir əhəmiyyət kəsb etmir. Müəllim elmi bilikləri şagirdə öyrətməlidir. Qiymətləndirməli və qayda-qanuna riayət edilməsini tələb etməlidir. Şagird isə hər gün dərsə gəlməli, müəlimin tapşırıqlarını yerinə yetirməli və s. başqa sözlə desək müəllim və şagird 2 böyük sosial qrupun sosial status daşıyıcıları olaraq bir-birilə sosial münasibətdə olurlar.

Sosial statuslara xas olan bir sıra xüsusiyyətlər vardır ki, o da bunlardır: 1. Sosial statuslar bir-birilə əlaqədardır, lakin öz aralarında qarşılıqlı əlaqələri yoxdur. 2. Qarşılıqlı əlaqədə ancaq statusların subyektləri olur. (insanlar).

Bir insan çoxlu statuslara malikdir və bir çox qruplarda və təşkilatlarda iştirak edir. Məs: O kişidir, atadır, ərdir, oğuldur, müəllimdir, elmlər doktorudur, orta yaşlıdır, müsəlmandır və s. Bundan başqa bir insan bir-birinə əks olan 2 statusa malik ola bilər. (2 müxtəlif adama qarşı). Məs: Öz uşaqları üçün o atadır, öz anasının isə oğludur. Bir insanın malik olduğu statuslar cəminə **statuslar yığını** deyilir. Bu anlayışı amerikalı sosioloq, Robert Merton elmə daxil etmişdir.

Sosial statusların bir neçə tipi vardır. Lakin biz onun əsasən 2 tipini bir-birindən fərqləndirəcəyik.

Onlardan biri **əzəli** status, digəri isə **qazanılmış** statusdur. Bu anlayışları ilk dəfə 1936-cı ildə amerikalı sosioloq və antropoloq Ralf Linton elmə daxil etmişdir.

Əzəli status insan doğulduğu andan və sonradan isə cəmiyyət tərəfindən mütləq tanınan statusdur. Buna misal olaraq cins, millət, irq aiddir. Məs: Zənci – bu zəzli statusdur. Bu mənada ki, onun dərisinin rəngini və onunla əlaqədar fizioloji xüsusiyyətlərini dəyişmək olmaz. Şamanlar da əzəli statusa malikdirlər. Onlara heç kim qorxulu Ruhlara qalib gəlməyi, xəstəlikləri müalicə etməyi öyrətmir. Onlar anadangəlmə bu irqlərlə məşğuldurlar.

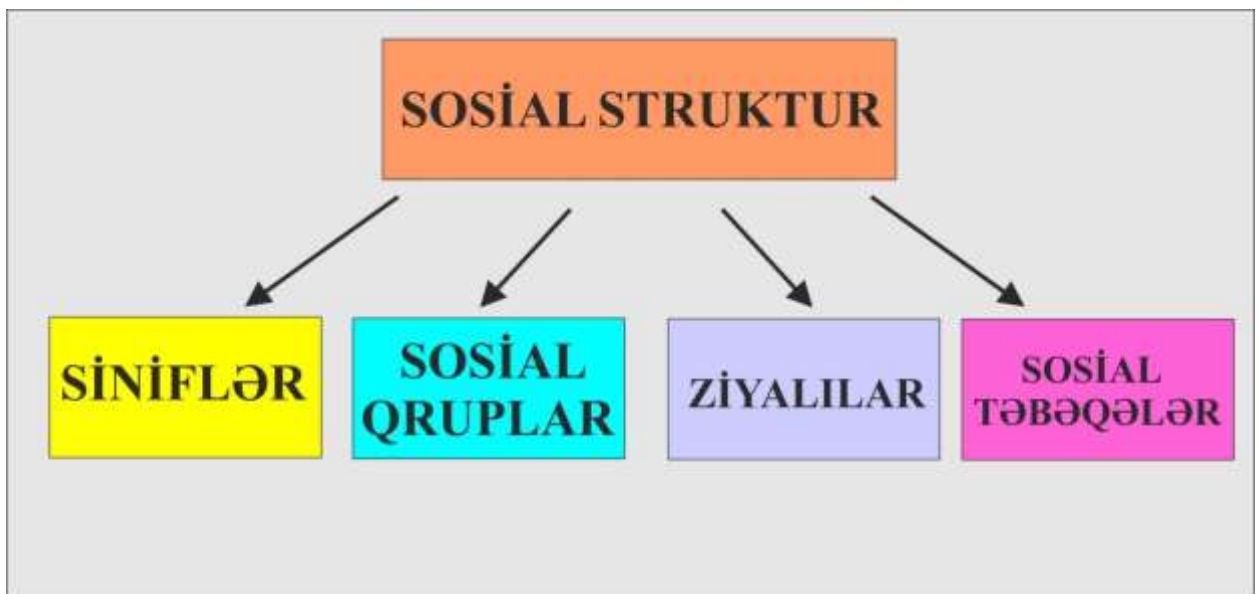
Nəsil sistemində bir çox statuslar əzəli status kimi istəkdən asılı olmayaraq verilir: oğul, qız, ata, ana, əmi, bacı, xala və s. bunlar qan qohumları adlanır. Bəzi qohumlar isə qan qohumu sayılmırlar. Bunlara qanuni qohumlar deyilir. Məs: qayınana – buna qanuni ana, qayınata – qanuni ata və s. Nikah yolu ilə alınan statuslar istəkdən asılı olmayaraq qazanıldığı üçün əzəli status sayılırlar. Bir sözlə **əzəli statuslar** öz istək və arzusundan asılı olmayaraq alınan statusdur.

Bundan fərqli olaraq öz arzusu və istəyi ilə alınmış bütün statuslar isə **qazanılmış statuslar** adlanır. Məs: prezident, banker, professor, tələbə və s. qazanılan statuslardır.

SOSIAL STRUKTUR ANLAYIŞI.

Müasir şəraitdə sosial strukturun sosioloji baxımdan öyrənilməsi xüsusi aktualıq kəsb edir. Sosial struktur hər şeydən əvvəl, ictimai münasibətlərin inkişafının, onun yetkinlik dərəcəsinin ən mühüm göstəricisidir. O, bir tərəfdən cəmiyyətin iqtisadi, siyasi və mənəvi inkişafının yekunu kimi çıxış edir. Digər tərəfdən isə həmin proseslərin inkişafına fəal təsir göstərir. “Sosial struktur” anlayışı məhdud və geniş mənada işlənir. Birinci halda sosial struktur dedikdə

konkret sistem, onun struktur elementləri (siniflər, sosial qruplar və təbəqələr) arasındakı münasibətlər başa düşülür. Geniş mənada götürülən sosial struktur sosial-sınıf, sosial-ərazi, sosial-etnik, sosial-peşə strukturlarının məcmusunu əhatə edir. Hansı səpkidə yanaşılmasından asılı olmayaraq sosial strukturun başlıca elementləri müəyyən mövqeyə malik olan və sosial funksiya yerinə yetirən fərdlərdir, lakin onlar öz status əlamətlərinə görə qruplar, ərazi, etnik və digər birliklər halında çıxış edirlər.

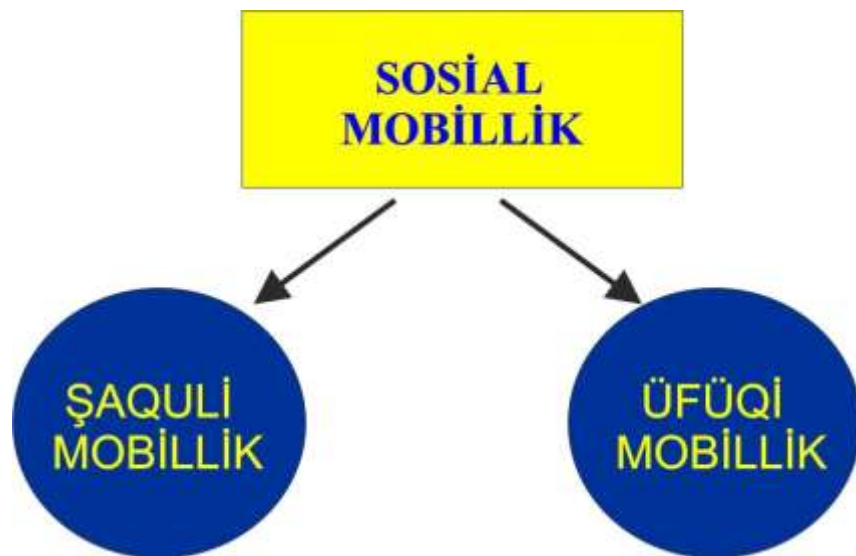
Siniflər sosial strukturun mühüm elementlərindən biridir. Müxtəlif tədqiqatçılar sinifləri təhlil edərkən onları böyük insan qrupu hesab edir. **Sınıf** ümumi şəraitə və istehsal prosesindəki roluna görə birləşən, bunun nəticəsi kimi bölgü münasibətləri yaradan böyük sosial qruplardır. **Sosial qruplar** ictimai istehsalda müəyyən yer tutan və obyektiv surətdə mövcud olan dayanıqlı insan kateqoriyalıdır. Sosial strukturda ziyalılar xüsusi yeri tutur. **Ziyalılar** ali və ya orta ixtisas təhsili tələb edən və ixtisaslı zehni əmək fəaliyyəti ilə peşəkar surətdə məşğul olan insanların birliyidir. **Sosial təbəqələr** müəyyən sinfin, sosial qrupun hissələridir. Onların ayrılması və sosial siması mövcud istehsal üsulunun yetkinliyindən asılıdır. Məs: ziyalıların tərkibində təhsilin səviyyəsinə görə (orta ixtisas, ali, elmi dərəcəsi və adi olanlar) təbəqələri ayırmaq olar.

Sosial strukturun mühüm bir səpkisini sosial-demoqrafik göstəricilər üzrə bölünməsi təşkil edir. Bunlara qadınlar, kişilər, gənclər, pensiyaçılar, məktəblilər və s. daxildir. Sosial demoqrafik qrupların ayrılması üçün meyarlar cins və yaş fərqləridir. Cəmiyyətin strukturunda insanların sosial-etnik birlikləri xüsusi yer tutur. Onların təkibinə qəbilə, tayfa, xalq, millət daxildir. Cəmiyyətin sosial strukturunun mühüm elementindən biri ailədir. Əhalinin siyahıya alınmasında çox vaxt ailə qan qohumluğu və ya nikahla bağlı olan, ümumi büdcəyə malik birgə yaşayan şəxslər qrupu kimi anlaşılır.

SOSIAL MOBİLLİK

Sosial mobillik fərd və ya qrupun öz sosial statusunu, cəmiyyətin sosial strukturunda tutduğu yeri dəyişməsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, “sosial mobillik” termini sosiologiyaya 1927-ci ildə P.Sosokin tərəfindən daxil edilmişdir. O, sosial mobillik dedikdə yalnız fərdlərin və ailələrin bir sosial qrupdan digərinə keçməsinə deyil, bütövlükdə sosial vəziyyətin əsaslı surətdə dəyişməsinə nəzərdə tuturdu. Ona görə, sosial mobillik sosial pillələrlə 2 istiqamətdə yerdəyişmədir:

1) şaquli, yuxarı – aşağı hərəkət 2) üfüqi – eyni sosial səviyyədə yerləşmə.
Üfüqi mobillik dedikdə fərdin və ya sosial qrupun bir sosial vəziyyətdən onunla

eyni səviyyədə olan digərinə keçidi başa düşülür. Məs: fərdin yaşayış yerinin dəyişməsi, bir dini qrupdan başqasına keçməsi və s. **şaquli** mobillik dedikdə isə fərdin və ya sosial qrupun aid olduğu təbəqədən fərqli təbəqəyə keçidi başa düşülür. Məs: xidməti vəzifəsinin artırılması və s. məlumdur ki, sosial mobillik – yəni yüksək statuslu təbəqəyə doğru irəliləmək, həm fərdin öz şəxsi keyfiyyətlərdən, həm də yaşadığı cəmiyyətin strukturundan asılıdır. Lakin hər bir insan bilməlidir ki, fərdlərin və qrupların aşağı statusu kateqoriyadan yüksəyə keçməsi və idarə edən elitanın formalaşmasında iştirak etməsi, cəmiyyətin dinamikliyi və stabilliyi baxımından dövlətin marağında olan ən mühüm məsələlərdəndir.

QRUPLAR VƏ TƏŞKILATLAR

Qeyd etmək lazımdır ki, qısmi sosioloji ədəbiyyatda “sosial qrup” anlayışı ilə bağlı müəyyən fikir ayrılıqları mövcuddur. **Sosial qrup** başqalarına münasibətdə qrup üzvünün hər birinin ümumi marağını nəzərə almaqla fəaliyyət göstərən fərdlər birliyidir. Bir tərifə görə qrup üçün zəruri olan 2 əsas şərt vardır: **1)** onun üzvləri arasında qarşılıqlı fəaliyyətin olması **2)** Hər bir qrup üzvünün ümumi marağının nəzərə alınması.

Bu tərifə görə, nəqliyyat dayanacağında avtobus gözləyən, bir neçə nəfəri qrup hesab etmək olmaz. İnsanların belə tiplusuna “aqreqasiya” deyilir.

Aqreqasiya latın dilində müəyyən fiziki məkanda toplanmış və şüurlu surətdə qarşılıqlı fəaliyyətdə olmayan bir qrup insanların mexaniki birliyidir. Lakin onlar söhbətə başladıda, birlikdə gözləmə ilə əlaqədar qarşılıqlı fəaliyyətə keçdikdə müəyyən sosial qrup keyfiyyəti əldə edirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, bu cür qruplar bilərəkdən deyil, təsadüf nəticəsində əmələ gəlir. Burada sabit maraqlar yoxdur, qarşılıqlı fəaliyyət isə birtərəfli olur. Belə öz-özünə əmələ gələn q/sabit qruplar **kvazi qruplar** adlanır. Kvazi qrup latın dilində “sosial qrupa bənzəyən” mənasını verir. Aqreqasiyalar kvazigrupa, kvazigrupisə öz növbəsində sosial qrupa çevrilə bilər.

Sosial təşkilatlar məqsədyönlü sosial sistemlərdir. “Təşkilat” termini mənşəcə “orqanizasion” sözündən olub, qaydaya salmaq mənasını ifadə edir. I təşkilat dedikdə müəyyən insanlar qrupunun yeni normalar və qaydalar işləyib hazırlamağa, dayanıqlı əlaqələr yaratmağa yönəlmiş, qarşılıqlı əlaqələrini ifadə edən fəaliyyət forması başa düşülür. II təşkilat hər hansı bir obyektin atributu kimi, onun nizamlanma strukturuna malik olmaq cəhdi kimi başa düşülür. III sözügedən anlayış bəzən müəyyən ictimai funksiyaları yerinə yetirən institut xarakterli sosial qrupu ifadə edir. Sosial təşkilatların tədqiqatçılarından olan S.Sfrolov onları məqsədlərin əldə ediləsinə yönələn rəasional sistem kimi xarakterizə edir. Onun fikrincə təşkilatların müəyyənləşdirilməsində aşağıdakı istiqamətlər mövcuddur: 1) istiqamət K.Beənardın nəzəriyyəsi ilə bağlıdır. Həmin nəzəriyyəyə görə, təşkilat insanların kooperasiyasının ələ növüdür ki, o, digər sosial qruplardan şüurluluğu və məqsədyönlü olması baxımından fərqlənir. 2 istiqaməti D.Març və Q.Saymonun nəzər-nöqtələri daha yaxşı səciyyələndirir. Onların fikrincə, təşkilat qarşılıqlı fəaliyyətdə olan insanların birliyidir. Ələ birlik ki, o, cəmiyyətdə daha geniş yayılmışdır və mərkəzləşdirilmiş koordinasiya sistemə malikdir. P.Blan və Y.Skott təşkilatların müəyyənləşdirilməsinin III istiqamətini təqdim edirlər. Onların fikrincə, təşkilatlar əsas məqsədlərin əldə olunması naminə formalaşdırılır. A.Etsioninin mövqeyi IV istiqaməti ifadə edir. O göstərir ki, təşkilat spesifik məqsədləri həyata keçirmək naminə təşkil olunan sosial birliklərdir. Burada başlıca diqqət təşkilatın, onun üzvlərinin şüurlu fəaliyyətinə yönəldilir.

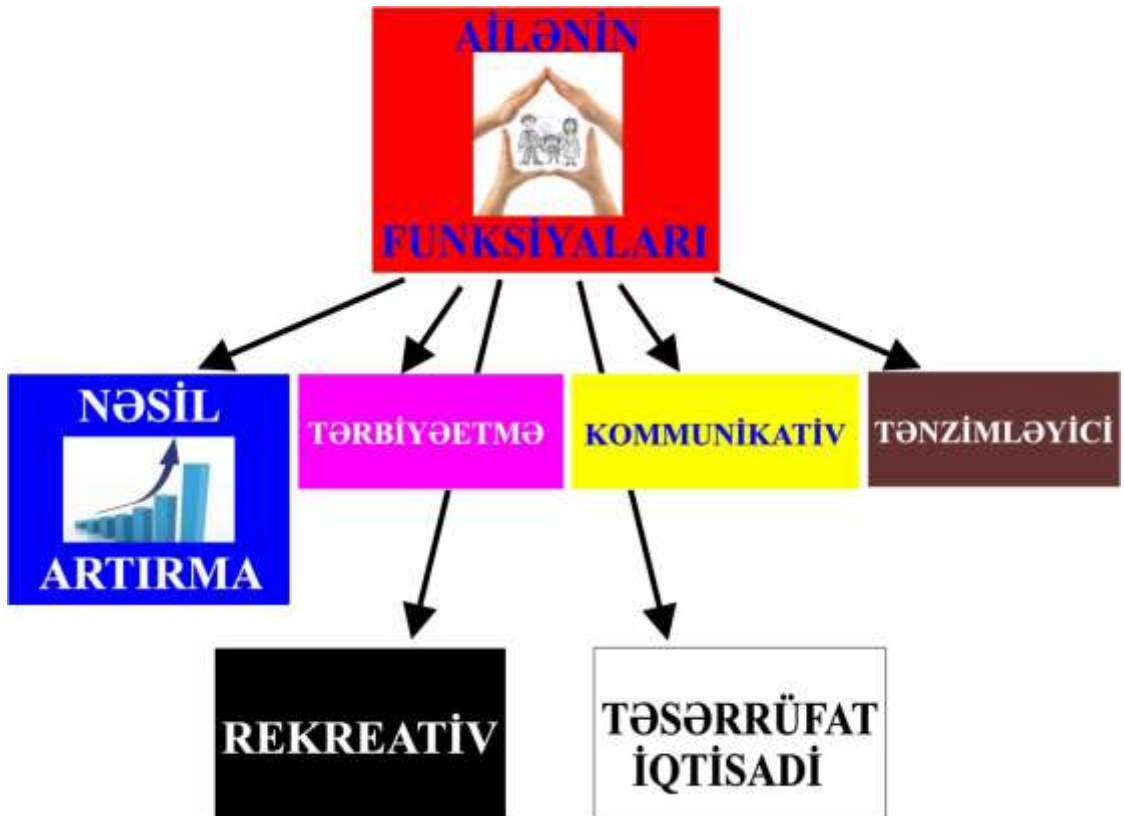
NİGAH VƏ AİLƏNİN SOSİALOGİYASI.

Cəmiyyətin mühüm institutlarından biri də fəaliyyəti hüquq və əxlaqi normalarla tənzim edilən ailədir. Say, həcm, tərkib və ailə üzvlərinin qarşılıqlı əlaqəsi kimi səciyyələnən ailə məfhumu sosioloqlar tərəfindən cəmiyyətin sosial milli etnik məqراسiya, əhalinin həyat təzi və həyat səviyyəsi təkrar istehsal əmək ehtiyatları və s. təhlilində geniş istifadə olunur. Ailəni sosialogiya elmi ilə hüquq, etnoqrafiya, psixologiya, pedaqogika və s. elmlər də öyrənir. Məsələn: etnoqrafiya elmi ailəni ailə - nigah münasibətində xalqların ailə daxili sferasını öyrənir. Bunadan fərqli olaraq psixologiya ailə üzvlərinin hissələrini, xasiyyətini və davranışını, o cümlədən, ailədə bu xüsusiyyətlərin meydana çıxmasını, sosial və təbii mənbələrini, hüquqşünaslıq elmi ailənin və nigahın qanunauyğunluqlarını və onun sosial həyata münasibətini tənzimləyən ictimai hüquqi normalarla uyğunluğunu öyrənir.

Pedaqogika elmi isə ailənin uşaqlara təsirini, ailənin tərbiyə vəsaitini və qanunauyğunluğunu, valideyinlərin hər birinin uşaqlara təsirini, yanaşma münasibətini, ailə qararasındaki münasibətləri öyrənir. Digər elmlərdən fərqli olaraq sosialogiya ailəni nigaha əsaslanan müəyyən sosial funksiyaları yerinə yetirən sosial institut kimi təhlil edir. Ailə ictimai zəruri hadisə olub, spesifik inkişaf qanunauyğunluqlarına malikdir. Müxtəlif ədəbiyyatlarda ailəyə müxtəlif cür tərif verilmişdir.

Ailə nikah və qan qohumluğuna əsaslanan, birgə yaşayış və qarşılıqlı məsuliyyətlə bir-birinə bağlı olan insanların birliyidir. Ailə münasibətlərinin ilkin əsasını nikah təşkil edir. **Nikah** qadınla kimi arasında rəsmi qaydada təsbit olunan müqavilədir. O, tarixən dəyişkən xarakter daşıyır. Nikah vasitəsilə cəmiyyət qadınla kişinin cinsi həyatını tənzimləyir., onların ər-arvad kimi hüquq və vəzifələrini qanunla müəyyən edir. Buna görə də nikah ailənin hüquqi əsası hesab edilir. Lakin qeyd olunmalıdır ki, ailə nikaha nisbətən daha mürəkkəb münasibətlər sistemidir. Çünki o, yalnız ər-arvadı yox, həm də onların uşaqlarını, eləcə də digər qohumlarını birləşdirir.

Ailənin formalaşması bir sıra mərhələlərdən keçir. Onların içərisində ən mühümləri aşağıdakılardır: **1)** nikahın bağlanması – ailənin yaranması **2)** uşaq doğumunun başlanması – ilk uşağın doğulması **3)** uşaq doğumunun sona çatması – sonuncu uşağın doğulması **4)** “boş yuva” – sonuncu uşağın ailəni tərk etməsi **5)** ailənin mövcudluğunun sona çatması - ərin və ya arvadın vəfat etməsi. Hər bir mərhələdə ailə ancaq özünə xas olan sosial və iqtisadi xüsusiyyətlərə malik olur. Ailənin mahiyyəti aşağıdakı məzmunlarda ifadə olunur: ailənin funksiyaları, onun quruluşu, hər bir ailə üzvünün ailədə rolu. Müasir ailənin yerinə yetirdiyi funksiyalar aşağıdakılardır:

1) nəsil artırma **2)** tərbiyə etmə **3)** təsərrüfat-iqtisadi **4)** kommunikativ və **5)** tənzimləyici (ailədə ilkin sosial nəzarət) **6)** reaktiv (qarş, kömək, sağlamlığın qorunması). Ailənin funksiyaları onun strukturu ilə bağlıdır.

Ailənin strukturu dedikdə onun üzvləri aralarında münasibətlərin əxlaqi, mənəvi, nüfuz və s. nəzərdə tutulur.

Ailənin strukturunu öyrənərkən sadə (nukliar) və mürəkkəb ailə terminlərinə rast gəlirik. **Mürəkkəb ailə** 3 və daha çox nəsildən baba, nənə, ata, ana və uşaqlardan ibarətdir. **Nukliar ailədə (sadə)** isə 2 nəsil ata, ana və uşaqlar yaşayır. Ailənin strukturundan danışarkən tam və natamam ailə terminlərindən də istifadə olunur. Əgər ailədə ər-arvad bir yerdə yaşayırsa, belə ailə **tam ailə** hesab olunur. Əgər ər-arvad yaxud arvad vəfat edirsə, bu zaman ailə **natamam ailəyə** çevrilir.

Sosioloqlar ailə üzvləri arasındakı münasibətləri tədqiq edərkən uğurlu və uğursuz ailə terminlərindən də istifadə edirlər. **Uğurlu** ailədən fərqli olaraq **uğursuz ailələrdə** ər və arvad ailə həyatında meydana çıxan problemlərə eyni baxımdan yanaşırlar. Bir-birinə etibar etmirlər. Həkimlər və psixoloqların fikrincə, ailə xoşbəxtliyinin ən azı 5 şərti var:

1. Bir-biri üçün yaşamaq (bir-birinə diqqət və qayğı ilə yaşamaq)
2. Etibar və canıyanalıq
3. Bir-birini başa düşmək
4. Normal intim həyat
5. Öz evlərinin olması.

Ailənin idarə olunmasına görə avtoritar demokratik və liberal quruluşa bölünür.

Avtoritar ailədə uşaqlar valideynlərin sözlərinə baxırlar. **Demokratik ailələrdə** ata və ana uşaqların dedikləri ilə hesablaşır. **Liberal ailələrdə** isə uşaqlar başdı-başına buraxılır, valideynlər onların tərbiyəsi ilə məşğul olmur.

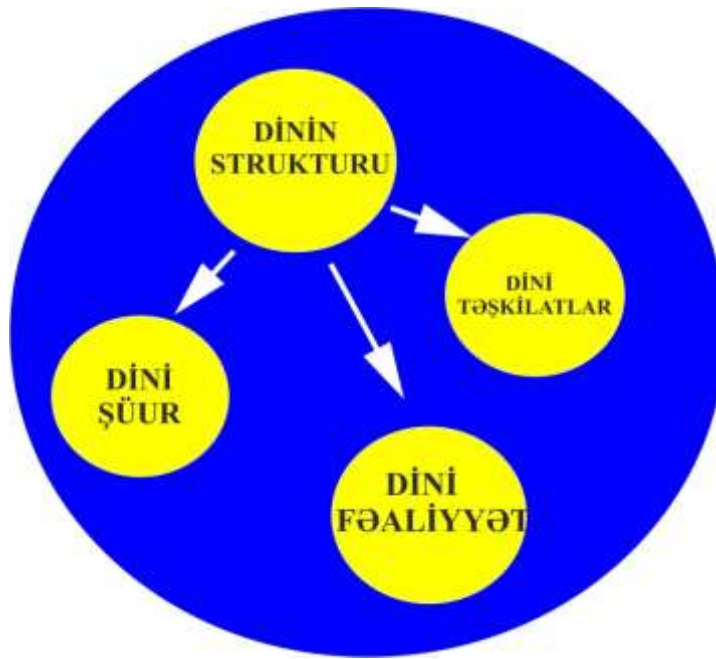
Nigahın aşağıdakı formaları məlumdur. **1)** Monoqan – tək nigahlılıq. **2)** Poliqaan – çox arvadlılıq. **3)** Poleandra – çox ərillik. Hazırda ölkələrin əksəriyyətində monoqan ailə tanınır. Poliqaan nigah Afrika və Asiyanın bir sıra ölkələrində, o cümlədən Vyetnam, İran və s. ölkələrdə yayılıb. Onun başlıca səbəbi cinslərin tənəsübündə olan fərli hallar, əsas etibarilə, müharibələr nəticəsində qadınların sayının kişilərin sayını ötüb keçməsidir. Poliandra isə qadınların az olduğu qəbilə və ölkələrdə rast gəlinir.

DİNİN SOSİOLOGİYASI.

Dinin sosiologiyası. Sosial institent olan dini, onun genezisini, cəmiyyətdə yerini və rolunu öyrənir, onun meydana gəlməsinin, fəaliyyətinin tarixi təkamülünün sosial qanunauyğunluqlarını, digər sosial institentlərlə qarşılıqlı əlaqə və təsirini üzə çıxarır. Din xüsusi təsəvvürlərin, etiqadların sistemidir. Bu

təsəvvürlər, etiqadlar həmişə emosional yaşantılarla, hisslərlə və xüsusi dini – kult fəaliyyəti ilə, dini təşkilatla müşaiyyət olunur.

Din, dini ideyaları, təsisatları, təşkilatları, insanların dini fəaliyyətində meydana gələn münasibətləri əhatə edir. Ona görə də dinin strukturunu 3 başlıca komponentdən ibarət olan sistem kimi təsəvvür etmək olar:

1) dini şüur 2) Dini fəaliyyət 3) dini təşkilatlar. **Dini şüur** ictimai şüurun spesifik forması olub dini ideologiya və psixologiyayı özündə birləşdirir. Dini şüurun yaranması insan psixikası ilə bağlıdır. Həmçinin qeyd etməliyik ki, dini şüur kifayət qədər müstəqilliyi fərqlənir. **Dini fəaliyyət** kultda və digər formalarda özünü göstərir. Kult – fəvqəltəbii varlıqlara təsir etmək üçün edilən xüsusi hərəkətlər sistemidir. **Dini təşkilatlara** gəldikdə isə görürük ki, dövrlərə uyğun onlarda dəyişikliklər baş vermiş, dinin ictimailəşməsi prosesi getmişdir.

Dinin sosial mahiyyətinə gəldikdə isə deməliyik ki, o mütərəqqi dinlər, xüsusən islam bəşəri dəyərlərin qorunub saxlanmasında, insanların mənəvi cəhətdən təmizlənməsində, qarşılıqlı kömək və əmin-amanlığın yaranmasında mühüm rol oynamış, oynayır və oynayacaqdır.

Dinin sosiologiyasında qarşıda duran vəzifələrdən biri q/ənənəvi dinlərin, mistik təlimlərin yayılması miqyaslarını, habelə inkişafı imkanlarını öyrənməkdən ibarətdir.

Müstəqil inkişaf şəraitində respublikamızda dövlətlə dinin qarşılıqlı münasibətləri demokratik əsaslarda qurulmuşdur. Mövcud qanunvericilik aktları zəmnində dinlərin fəaliyyəti təmin edilmişdir.

Qərbdə dinin sosiologiyasının baniləri. E. Dürkheym və M. Viber hesab olunur. Dürkheymə görə din, cəmiyyətin sıx birləşməsinin, fərdlə sosial bütöv arasında əlaqələrin qərarlaşmasının əsas vasitədir. M. Viberlə bağlı olan ənənə isə dini hər şeydən əvvəl sosial fəaliyyətin motivi kimi şərh edir, bu və ya digər ictimai dəyişiklik prosesində onun rolunu aşkara çıxarır.

Aparılmış sosioloji tədqiqatçıların nəticələrinə əsasən qeyd etmək olar ki, dinin xalqın mədəniyyətinə, adət və ənənələrinə nüfuzlu insanların daha geniş dairəsinin dini fəaliyyətdə iştirakına səbəb olur. Onlar bu fəaliyyəti öz milli mədəniyyətinin, adət və ənənələrinin müəyyən hissəsi kimi qiymətləndirirlər.

Dərin tarixi kökləri olan din insanların həyat tərzinə nüfuz edərək, onların milli xüsusiyyətlərinin formalaşmasında böyük rol oynamış, digər sosial institutlara fəal təsir göstərmişdir. Din, müxtəlif funksiyalar yerinə yetirir.

1) Dünyagörüşü funksiyası. Din gerçəkliyi spesifik şəkildə əks etdirir, fəvqəltəbii qüvvələrin və varlıqların real surətdə mövcudluğunu etiraz edir. **2) Tənzimədiçi funksiyası.** **3) Kommunikativ funksiyası.** **4) İnteqrasiyaədiçi mühafizəədiçi funksiyası.** **5) Kompensasiyaədiçi funksiyası.**

MÜASİR DÖVRÜN QLOBAL PROBLEMLƏRİ VƏ SOSIAL PROQNOZLAŞDIRMA.

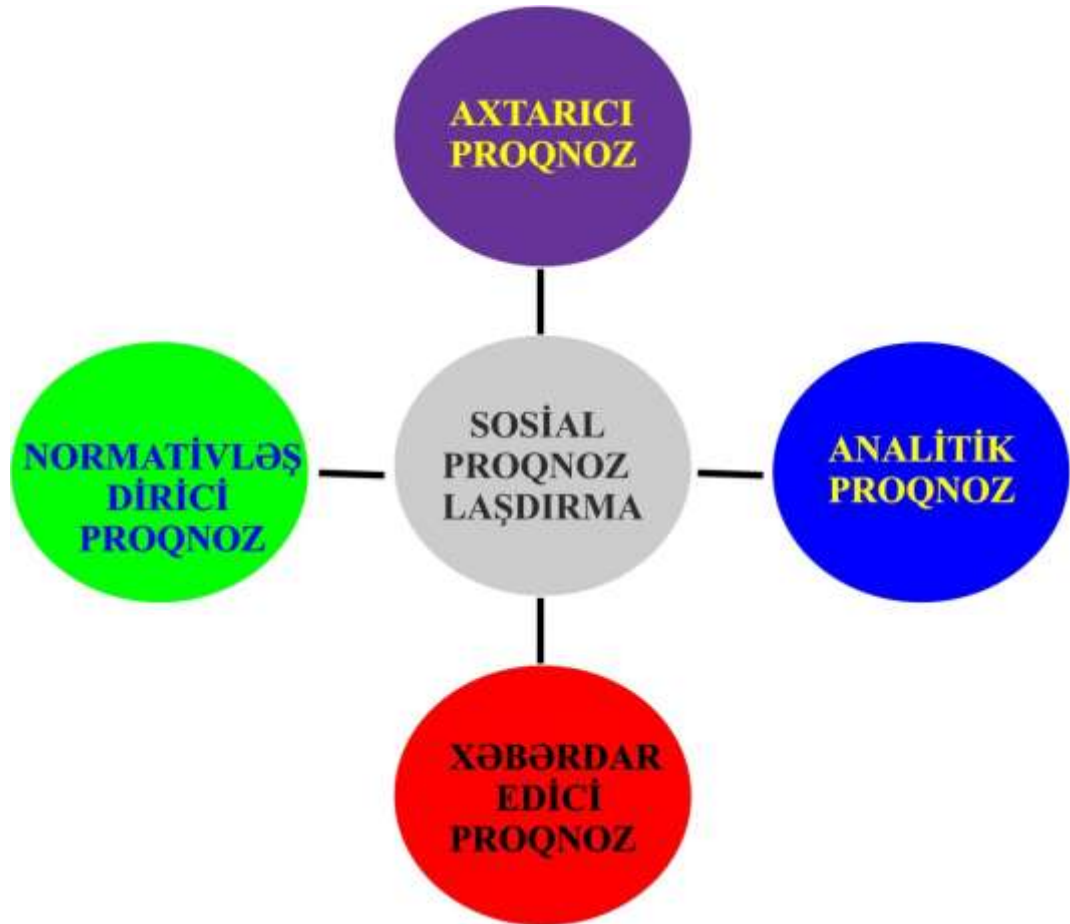
Müasir dövrdə bəşəriyyətin mövcudluğu üçün mühüm həyati əhəmiyyət kəsb edən və ictimai tərəqqinin ondan asılı olduğu problemlərin məcmusu qlobal problemlər adlanır.

“Qlobal problemlər” müəyyənləşdirilərkən aşağıdakı 4 cəhət əsas tutulmalıdır.

- a) o hadisələr “qlobal” xarakter daşıyır ki, onlar çox aktual ziddiyyətlərdir, ictimai tərəqqiyə mane olur və sivilizasiyanı məhv etmək təhlükəsi yaradılır.
- b) Onlar bütün xalqların və dövlətlərin, bütün bəşəriyyətin mənafeyinə toxunurlar;
- c) Onlar özlərində ictimai və təbii, biososial mahiyyət daşıyırlar.
- d) Onların həll edilməsi kollektiv nəzarət, beynəlxalq əməkdaşlıq edir.

Müasir sosial qlobal problemlərin müəyyən qismi təbiət – cəmiyyət, təbiət – insan qarşılıqlı münasibətlərindəki tarazlıq qanunauyğunluqların pozulması nəticəsində baş vermişdir. Bunları müasir sosial və elmi –texniki tərəqqi şəraitdə meydana çıxmış, “ekoloji böhran” adlandırmaq olar: təbiət, su, torpaq getdikcə daha böyük sürətlə çirklənir, insan öz mövcudluğunu təhlükə altına alır.

F. Engels “Təbiətin dialektikası” əsərində dəfələrlə qeyd edirdi ki, insanın böyüklüyü ondadır ki, o təbiət qanunauyğunluqları öyrənir, təbiəti öz məqsədlərinə tabe olmağa məcbur edir.

Elmi qabaqgörənlik və sosial proqnozlaşdırmanı məzmun və məqsədinə görə 4 əsas növə bölmək olar: **1)** axtarıcı. **2)** normativləşdirici. **3)** analitik. **4)** xəbərdar edici proqnozlar.